

Conferința Științifică Națională “Regionalizare și Politici Regionale”, Târgu-Jiu, 25-27 Octombrie 2013, România
Regionalizare și Politici Regionale
Coord: Dumitru-Catalin ROGOJANU
ISBN: 978-973-166-373-9; e-ISBN: 978-973-166-477-4

**The Process Of Unification Of The
Romanian Principalities And The
First Challenges. 1866-1871**
**[Procesul de unificare a Principatelor
Române și primele sale provocări.
1866-1871]**

Liviu BRĂTESCU

pp. 135-142

©2014 The Authors & LUMEN Publishing House.

Selection, peer review and publishing under the responsibility of the conference organizers.

How to cite: Bratescu, L. (2014). The process of unification of the Romanian Principalities and the first challenges. 1866-1871 [Procesul de unificare a Principatelor Romane și primele sale provocari. 1866-1871]. In Rogojanu, D. C. (coord.), Regionalizare și politici regionale (pp.135-142). Iasi, Romania: Editura LUMEN.

The process of unification of the Romanian Principalities and the first challenges. 1866-1871

[Procesul de unificare a Principatelor Române și primele sale provocări. 1866-1871]

Liviu BRĂTESCU¹

Abstract

The political unification of the two Romanian Principalities achieved on d January 1859, followed by the administrative union which was to be achieved in the next three years, cause different reactions in Romanian society. The reproaches against the central government led indirectly by the Alexandru Ioan Cuza took, during the year 1866, the form of political movements that had as stated aim the separation of the two principalities. Thus, unification performed was presented as a bankrupt political process and deeply unfair against Iași and Moldova as a whole. How deeper was the form of protest which breaks out in Iasi in the spring of 1866 against the centralization process and nich will be the duration in time represents a primary objective of the present study. Our analysis covers the period 1866-1871, to see how the leaders involved in the process of unification succeed to relate at the requests of political leaders for who affiliation to a historical region imposes certain obligations. Another objective of our research is to find out how did the romanian political class to handle complaints and requests from the eastern part of the Milcov.

Keywords: *separatism, Iasi, Moldova, union, political class,*

¹ PhD in History, Senior Researcher III, Institute of History, "A.D.Xenopol", Romanian Academy, Iasi, Romania, E-mail: bratescu@gmail.com, Phone 0722/785564.

Procesul de unificare politică a celor două Principate Românești realizat la 5 și 24 ianuarie 1859 urmat de cel administrativ ce avea să fie realizat în următorii trei ani provoca reacții diferite în societatea românească. Nivelul ridicat al așteptărilor față de noul regim politic era o stare generală ce putea fi lesne sesizabilă la nivelul întregii societăți românești doar că treptat pentru o parte a țării respectiv aceea care comisese un act politic prezentat ulterior ca un sacrificiu făcut pe altarul unirii, Moldova, sentimentele de nemulțumire ba chiar de frustrare deveneau în curând foarte prezente. Prea curând apărute ar putea spune unii, reproșurile la adresa guvernului central condus indirect de Alexandru Ioan Cuza, luau în cursul anului 1866 forma unor mișcări politice ce aveau ca obiectiv declarat separarea Moldovei de Țara Românească iar unirea abia înfăptuită era prezentată ca un proces politic falimentar și profund nedrept la adresa Iașului și a Moldovei în ansamblul ei. Cât de profundă era forma de protest ce izbucnește la Iași în primăvara anului 1866 la adresa procesului de centralizare până la urmă și care va fi durată în timp reprezintă un prim obiectiv al rândurilor de mai jos.

Anul 1866 avea să fie urmat de o perioadă în care dincolo de căutările politice firești unei perioade de tranziție, Moldova rămâne în continuare în atenția clasei politice de la București nu doar prin lideri vocali care reamintesc guvernului central promisiunile făcute la 1859 și neonorate dar și prin câteva probleme precum cea evreiască care se resimte din motive generate în primul rând de situația economică mai critică în Moldova. Spațiul de la est de Carpați mai are o particularitate pentru perioada ce a urmat anului 1866. El devine mai ales locul de manifestare politică a conservatorilor și în general a mișcărilor politice de opoziție aceasta și datorită unei incapacități greu de explicat a liberalilor din jurul lui I.C. Brătianu de a avea un număr suficient de aderenți la Iași și nu doar aici astfel încât formațiunea lor politică să fie la fel de puternică pe întregul cuprins al țării. Aceasta situație avea să se simtă în timp și să inducă anumite crize politice pe care în cele din urmă omul politic liberal reușea să le gestioneze convenabil lui și formațiunii politice pe care o conducea. Motivul pentru care analiza noastră cuprinde perioada 1866-1871 este determinat în primul rând de necesitatea pe care am resimțit-o de a vedea modul în care lideri implicați în procesul de unificare realizat la 24 ianuarie 1859, înțeleg și reușesc să se raporteze la solicitările unor lideri politici pentru care apartenența la o regiune istorică impunea anumite obligații. Una dintre acestea era obținerea unor compensații pentru renunțarea de către Iași la statutul de capitală a unei provincii istorice. Acest fapt era considerat de către unii mult mai important decât apartenența la o anumită familie politică. În ce măsură clasa politică românească a reușit să gestioneze corespunzător nemulțumirile și solicitările venite din partea de est a Milcovului va reprezenta un alt obiectiv dar nu cel din urmă a studiului de față.

Ceea ce se poate spune privind viața politică românească de după 11 februarie 1866 este faptul că abdicarea lui Al. I. Cuza descătușă o serie întregă de energii politice. Unele dintre ele se vor canaliza în direcția realizării unei analize a întregului proces centralizator realizat de fostul domnitor dar și a posibilității de

separare a Moldovei de Țara Românească. Această acțiune avea loc în același timp cu efortul pe care aparatul guvernamental îl depunea, după efectuarea jurământului de credință, pentru a-i convinge pe moldoveni că nu unirea contribuise la sărăcirea lor ci proasta guvernare a lui Al. I. Cuza. Tonul declarațiilor publice ale celor care puneau sub semnul întrebării însuși actul de la 24 ianuarie era dat de Th. Boldur Lătescu cel pentru care sfârșitul domniei lui Cuza echivala cu finalul unei domnii care din punctul lui vedere fusese o adevărată catastrofă pentru Moldova. Temerea lui era una foarte mare și datorită posibilității deloc de neglijat care exista în mod real în acel moment și anume ca noul domnitor să vina din Muntenia, acțiune politică echivalată cu “ruina definitivă a nenorocitei noastre Moldove” (DJANI, fond Primăria Iași, foi volante, 1866, fila 1). Doar aparent astfel de declarații surprindeau, dar dacă ținem cont de faptul că ele veneau dintr-un spațiu cultural în care se formulaseră și înainte de 1859 destule semne de întrebare cu privire la procesul de unificare politică și administrativă (DJANI, fond personal D.R. Șutu, dosar 64, fila 45.), tot ce se întâmpla după 11 februarie 1866 nu mai are cum să ne surprindă.

Scepticismul manifestat înainte de 1859 de moldoveni nu-i determinau pe aceștia să stea deoparte în cei șapte ani de domnie ai lui Cuza. Ei nu doar că nu privesc cu indiferență acțiunile politice desfășurate de “domnul unirii” ci se implică și în procesul modernizator inițiat de acesta. Dacă unii dintre ei devin în timp adversari ai lui Alexandru Ioan Cuza aceasta se datora nu unei abordări discriminatorii a șefului statului față de lideri veniți din Moldova ci deosebirilor tot mai pregnante între modul în care unii sau alții vedeau administrarea țării². Cât de mult se tensionase viața politică în România în ultimii ani ai domniei lui Cuza era ilustrat și prin apariția unor mesaje precum cele aparute în *Memorial Diplomatique*, la începutul lui ianuarie 1865, prin care moldovenii deveneau responsabili în viziunea autorului anonim pentru abuzurile și modul autoritar de conducere al lui Alexandru Ioan Cuza (A.D. Xenopol, 1903, p. 15). Explicația pentru o situație de acest tip trebuie căutată în tendința unora din forțele politice din Moldova și Muntenia deopotrivă de a plasa responsabilitatea a ceea ce ei numeau eșecul guvernării lui Alexandru Ioan Cuza în sarcina liderilor politici din cealaltă zonă a țării. Într-o perioadă dominată de zvonuri unele dintre ele de-a dreptul halucinante interesant era și acela din primăvara anului 1866, larg răspândit, potrivit căruia moldovenii îl așteptau la graniță pe fostul șef al statului pentru a-l alege din nou domnitor dar de această dată doar al lor (DJANI, Fond Primăria Iași, fond personal D.R. Șutu, dosar 62, fila 2).

Realitatea era însă următoarea. În ciuda mobilizării făcute de autorități care avea ca obiectiv ca și Iașul, asemeni întregii țări de altfel, să-și manifeste entuziasmul

² Aceasta este și explicația pentru care în cadrul a ceea ce avea să fie numită din vara lui 1863 Societatea Progresului vom regăsi pe lângă politicieni precum I.C.Brătianu, C. Brăiloiu sau Carosetti și lideri moldoveni precum Anastasie Panu, George Mărzescu, Lascăr Catargiu, ca să cităm doar pe câțiva dintre ei, vezi Longinescu, 1904, p. 22; Paul E. Michelson, 1987, p.76.

față de domnia lui Filip de Flandra mai întâi (DJANI, fond Primăria Iași, 1866, dosar nr. 6, fila 1), existau destui lideri moldoveni precum prințul Grigore Sturdza care nu ezitau să se manifeste în favoarea separatismului (DJANI, fond personal D.R. Șuțu, dosar 62, fila 48). Lui i se alăturau alți câțiva precum Costache Moruzzi, Eugen Aslan, Boldur Lățescu, Calinic Miclesc, N.R. Rosnovanu care activau într-o grupare denumită efectiv ”Partida separatistă ieșeană” (DJANI, fond personal D.R. Șuțu, dosar 62, fila 90.). Scena politică ieșeană cuprindea în acel moment lideri și formațiuni politice cu opțiuni ideologice diferite nu doar pe cei menționați. Viziunile celor care activează acum sunt numeroase și ele merg de la susținerea continuării unirii cu un prinț străin³ până la alegerea din nou tot a unui domn pământean în fruntea Principatelor⁴. Lupta politică capătă în perioada ce a urmat forme dramatice am putea spune și în acest context trebuie văzute și încercarea celor din arcu guvernamental de a-i prezenta pe cei care vorbeau răspicat despre nedreptățile suferite de Moldova ca fiind adversari ai națiunii române (“Românul”, 7, 8 martie, 1866, p. 74; „Reforma”, 21 martie, 1866, p. 1.). Oricât de mult ar fi fost înfierăți cei care susțineau separarea Moldovei de Țara Românească fenomene economice și sociale precum criza alimentară din Moldova (Monitorul Oficial”, 1866, p. 247), reprezentau o situație concretă ce nu putea fi ignorată. De loc de neglijat era în acest context mișcarea ce izbucnea la Iași pe 3 aprilie 1866. Chiar dacă unul din liderii mișcării protestatare Nicolae Rosetti Rosnovanu (DJANI, fond personal D.R. Șuțu, dosar 73, fila 3,4.) se făcuse cunoscut pentru veleitățile sale de domnitor, acțiunea izbucnită în capitala Moldovei devenea în bună măsură expresia unei stări de nemulțumire reală acumulată în timp pe care deja am amintit-o. Încărcătura emoțională a acțiunii izbucnite în fosta capitală a Moldovei sporea în primul rând datorită prezentei mitropolitului alături de protestatari (DJANI, fond personal D.R. Șuțu, dosar 73, fila 9,11,12) care nu se mărginise la o simplă prezență ci-i sfințise pe membrii comitetului separatist nemai lăsând astfel loc la nici un fel de comentariu privind atașamentul lui la cauza separatist (“M.O.”, 1866, p. 335). Interesant devenea din acest moment faptul că deși tendința de a explica protestul de la Iași ca o expresie exclusivă a implicării unor supuși ruși precum Constantin Moruzzi (“M.O.”, 1866, p. 357)⁵ era una la îndemână sau aceea de a vorbi doar de o mișcare a unor elemente marginale ale societății (Chiriță, 1985, p. 1080.), destui sunt cei care precum ziarul “Românul”(“Românul”, 1866, p. 240) încep să recunoască sacrificiile

³ În grupul ieșenilor care susțineau aducerea unui prinț străin se numărau Titu Maiorescu, P.P.Carp, Vasile Pogor, Iacob Negruzzi, Nicu Gane, Gh. Mârzescu, Al.Gr. Șuțu, Petre Mavrogheni, C. Hurmuzachi, M.C. Epureanu, C. Negri și Vasile Gheorghian, în DJANI, fond personal D.R. Șuțu, dosar 62, fila 88.

⁴ Din partida ieșeană favorabilă instalării pe tron a unui domn pământean făceau parte A.D. Holban, Ion Creangă, Nicolae Ionescu, B.P. Hașdeu, Simion Bărnuțiu, I.H. Rădulescu - iar unii dintre ei, precum Nicolae Culianu, Petre Suciuc sau Gh Panu, în DJANI, dosar personal D.R. Șuțu, dosar 62, fila 87.

⁵ A se vedea și Henri Charles Lavauzelle (ed), *Les origines diplomatiques de la guerre de 1870-1871*, 1925, p.84.

Moldovei sau să vorbească despre unele compensații pentru aceasta⁶. Mai interesant decât aceste recunoașteri publice devin în opinia noastră formulele destul de articulate politic ale liderilor din Moldova care reușesc să aibă dreptat o reprezentare în Parlamentul de la București și să fie cunoscuți dreptat sub denumirea de “Frațiunea liberă și independentă”⁷. Deși apărută mai întâi ca o expresie a nemulțumirilor politice din fosta capitală a Moldovei formațiunea politică ce avea ca lider pe Nicolae Ionescu devine dreptat, din păcate, o formațiune politică cu destulă audiență în rândul alegătorilor moldoveni și care practică un discurs politic cu o tentă clară naționalistă și antisemită. Faptul că în toată această agitație a unui nou început există oameni politici care conștientizează importanța unei descentralizări administrative reale vorbind într-o perioadă ca aceasta fără patimă despre contribuția negativă pe care o putea avea o politică centralistă în dauna intereselor locale era un câștig important al acestei perioade („Ordinea”, 1866, p.3.) la fel cum includerea principiului descentralizării în noua Constituție nu putea trece neobservată („Ordinea”, 1866, p.3.). Dacă la nivelul anului 1866, ”liberalii fracționiști” nu sunt încă foarte vocali și nici foarte prezenți public, aceasta și pentru că fie un lider precum I.C. Brătianu dar și Carol I vizitează Moldova, fac promisiuni⁸ stabilesc întâlniri și contacte cu lideri de aici (DJANI, fond personal D.R. Suțu, dosar 62, fila 24-25), începând cu anul 1867, adepții și susținătorii lui Nicolae Ionescu intră în arcul guvernamental. Guvernele de nuanță liberal radicală din anii 1867-1868 conduse de Ștefan Golescu și Nicolae Crețulescu aveau să declanșeze câteva acțiuni importante în privința continuării procesului de modernizare internă dar și de afirmare în plan internațional a României. Prețul plătit să spunem așa în primul rând de I.C. Brătianu ca lider informal al guvernului era permisiunea unei libertăți de mișcare politică foarte mare acordată fracționiștilor în Moldova care îmbrăca în cele din urmă forma unor inițiative legislative dar și măsuri ale unor reprezentanți ai administrației publice locale din Iași, Bacău ca să cităm doar două din orașele în care aveau să aibă loc acțiuni cu un caracter clar antisemit. Rezultatul slabei aderențe pentru acel moment a liberalismului reprezentat de Brătianu în Moldova⁹ și compromisul făcut cu “Frațiunea liberă și independentă” pentru asigurarea unei majorități guvernamentale (“M.O”., 1867, p.1240) ducea în cele din urmă la compromiterea politică în plan internațional al lui I.C. Brătianu și la o

⁶ Unul din angajamentele luate în această perioadă era revenirea Curții de Casație în Iași.

⁷ Reprezentanții „Frațiunii libere și independente din Moldova”, se vor abține de la votarea apelului nominal privind proclamarea prințului Carol ca domn al României, vezi „Monitorul Oficial”, 1866, p. 438.

⁸ I.C. Brătianu încerca pe 13 noiembrie 1866, în timpul audienței oferite de Carol I, să-l convingă pe acesta de necesitatea mutării Curții de Casație la Iași, vezi Răutu, 1940, p. 96.

⁹ Chiar dacă gruparea liberală din jurul lui I. C. Brătianu nu înregistra prea mulți aderenți în Moldova, seseau în această perioadă un număr important de telegrame, unele publicate în „Românul”, în care se exprima susținerea pentru liderul liberal inclusiv din zona amintită. Pe 28 august 1867 același ziari publică o depeșă specifică spiritului epocii, în cuprinsul căreia fostul ministru de interne era prezentat ca un luptător sub drapelul național, înlăturat de la putere de „francmasoni și separatiști”, vezi “Românul”, 1867, p.742.

anumită izolare a acestuia în cadrul diplomației europene (Michelson, 1987, p. 220-221). Era cu siguranță un preț prea mare plătit de liderul liberal împus oarecum de situația economică din fosta capitală a Moldovei și care făcea din aceasta o zonă mult mai predispusă la un discurs politic naționalist și antisemit în egală măsură. Îngrijorător era pentru această perioadă și faptul că unele din discursurile liderilor politici ai momentului se remarcă prin distincția făcută între munteni și moldoveni, dar și faptul că ziare importante precum „Românul” vrând să dea oarecum o replică unor ziare din Moldova, cereau publicarea veniturilor și cheltuielilor pe fiecare regiune în parte, pentru a verifica dacă aserțiunea potrivit căreia muntenii beneficiaseră mai tot timpul de sume mai mari de bani din bugetul comun („Românul”, 1867, p. 755.) era una adevărată sau falsă. Deși din punct de vedere politic era mai mult un câștig simbolic pentru Moldova, în economia acestei dispute dintre regiuni alegerea lui Anastasie Fătu în calitatea sa de reprezentant al „Fracțiunii libere și independente” de la Iași, ca președinte al Adunării Deputaților nu credem că trecea complet neobservată („M.O.”, 1868, p. 112-116).

În ciuda unei asemenea mișcări vizita pe care I.C.Brătianu avea să o facă în primăvara anului 1868 în județele Iași și Bacău pentru a vedea care sunt cauzele pentru care formațiunea sa nu se bucura de o mare adeziune în această regiune avea să se încheie cu un eșec important el fiind cu acest prilej admonestat în cadrul unor serioase acțiuni de protest (*Memoriile Principelui Nicolae Suțu*, 1997, p. 383). La rândul său domnitorul Carol nu ezita prea mult în a fi prezent la nunta lui N.R. Rosnovanu, din primăvara anului 1868, nimeni altul decât unul din liderii mișcării sepratiste din urmă cu doi ani (DJANI, fond personal D.R. Suțu, dosar 62, fila 5) fără ca aceasta să însemne o lipsă de supravghere pe mai departe a celor care nemulțumiți fiind în continuare de procesul centralizator, ar fi putut oricând să pornească o nouă mișcare de protest (DJANI, fond personal D.R. Suțu, dosar 62, fila 6).

Gesturi precum cel făcut de suveranul român își avea rațiunea în persistența și în anii următori a unor situații considerate de oameni politici precum Cezar Boliac drept anormale și anume menținerea la nivelul discursului public a unei distincții între oamenii politici în funcție de apartenența la o regiune sau alta și de perpetuarea unor expresii precum „românii de dincolo sau de dincoace de Milcov” („Dezbaterile Adunării Deputaților”, 1870, p. 128). Remarcând slaba prezență a moldovenilor în guvernul din care Mihail Kogălniceanu își dăduse demisia în primăvara anului 1870, deputatul moldovean, chiar dacă aprecia pozitiv activitatea desfășurată de acesta în timpul domniei lui Cuza, nu credea în impactul negativ al plecării sale din fruntea ministerului de interne asupra vieții politice românești („Dezbaterile Adunării Deputaților”, 1870, p. 128).

În ciuda eforturilor pe care domnitorul le întreprinde în vederea instalării unei atmosfere de normalitate și în Moldova iar cele câteva acțiuni amintite mai sus se circumscriu unei asemenea intenții, zona de peste Milcov rămâne parcă una predispusă instabilității politice. Astfel, chiar în primăvara anului 1870 apar și se răspândesc într-un mod incredibil de repede, zvonuri privind intenția de părăsire a tronului României de către Carol, motiv pentru care suveranul inițiază unele discuții

cu lideri cunoscuți pentru pozițiile lor antidinastice vrând probabil să vadă dacă nu cumva astfel de înfățișări porneau chiar de la ei. Cei care aveau să-l liniștească oarecum pe prințul Carol erau G. Costaforu, Ch. Tell, N. Kretzulescu sau Ion Emilian Florescu¹⁰ etc. Într-un moment în care numărul celor care exprimau critici la adresa suveranului român era unul important, faptul că tocmai dintr-o zonă care contestase în urmă cu patru ani însuși procesul unificator inițiat de Cuza primea scrisori de susținere din partea unor mici comercianți și industriași era un fapt demn de menționat (A.N.I.C., fond Golescu, dosar 49, fila 1).

Așa se explică și faptul că în ciuda imaginii pozitive pe care fostul domnitor Alexandru Ioan Cuza o avea încă în Moldova, ideea unei forme de guvernământ republicane nu avea nici un ecou nici măcar în momentul izbucnirii mișcării de la Ploiești, acțiunea fiind văzută ca una sprijinită de Rusia (A.N.I.C., Microfilme, colecția Franța, Turcie-Iassy, vol. 14, rola 45, cadru 78-79.). Nici ideea unei schimbări a lui Carol cu un alt prinț străin sau român nu găsea prea mulți susținători în Moldova

Primirea deosebită făcută domnitorului în timpul călătoriei sale în Moldova, în aprilie 1871, însemna o intrare treptată într-o stare de normalitate (*Memoriile Principelui Nicolae Suțu*, 1997, p. 177) a societății românești, lăsând în urmă incidente de tipul celor petrecute la Ploiești sau București. Înainte chiar de a pleca în capitala Moldovei și în alte orașe din apropierea sa, sosise din Iași pe adresa suveranului o noua telegramă în care mai multe personalități locale își exprimau devotamentul pentru șeful statului lor (Bogdan, 1916, p. 154-155).

După cinci ani de la îndepărtarea lui Alexandru Ioan Cuza de la tronul Principatelor Unite Moldova continua să fie dominată de o puternică stare de nemulțumire provocată de pierderea de către Iași a statutului de capitală și amânarea rezolvării unor probleme stringente pentru întreaga populație. Faptul că toate aceste lucruri alimentează multă vreme de acum încolo numeroase nemulțumiri contribuie ca o bună parte a luptelor politice să nu aibă decât prea puțin o încărcătură ideologică ci mai mult una a unor conflicte pe criterii regionale. În același timp cu perpetuarea unor asemenea stări de spirit suveranul beneficia împreună cu soția sa de o primire excelentă în Iași în primăvara anului 1871, dar și în alte câteva orașe din Moldova, fără ca acesta să fie semnalul dispariției tuturor manifestărilor de separatism (DJANI, fond personal D.R. Suțu, dosar 64, fila 14). Într-o perioadă în care i se ceruse în mod clar abdicarea șeful statului român declara, la 1 mai 1871, în capitala țării faptul că datorită primirii pe care i-o făcuseră moldovenii renunțase la ideea abdicării (DJANI, fond personal D.R. Suțu, dosar 64, fila 1-15). O asemenea declarație era un frumos compliment pe care suveranul îl aducea unei întregi zone care începea să înțeleagă că dincolo de anumite nemulțumiri legitime poate pentru modul în care fusese realizat procesul de centralizare a statului român, ideea unirii

¹⁰ Liderii politici amintiți îi comunicau lui Carol că schimbarea lor de atitudine se datora dorinței lui de a cunoaște cât mai bine țara, scop în care îi organizaseră deja numeroase deplasări, în *Memoriile regelui Carol I*, p. 184-185.

era una care trebuia să anihileze orice orgolii și veleități regionaliste. Noi provocări aveau să apară în anii următori. Asupra lor ne vom opri însă în cadrul unui alt studiu.

BIBLIOGRAFIE

Izvoare inedite și editate

- 1 Arhivele Naționale Istorice Centrale, Microfilme, colecția Franța, Turquie-Iassy, vol. 14, rola 45.
- 2 Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Iași, fond Primăria Iași, foi volante, 1866.
- 3 Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Iași, fond personal D.R. Șutu, dosar 62, 64.
- 4 “Monitorul Oficial”, 1866, 1868, 1870.
- 5 “Reforma”, 1866.
- 6 “Românul”, 1866.

Lucrări generale și speciale

- 7 Bogdan, N.A. (1916), *Regele Carol și a doua sa capitală*, Editura Sfetea, București.
- 8 Chiriță, G., (1985), *România și Conferința de pace de la Paris februarie – iunie 1866*, II, în „Revista de istorie”, nr. 11, tom 38, XI, Editura Academiei, București.
- 9 Lavauzelle H.C.(ed) (1925), *Les origines diplomatiques de la guerre de 1870-1871*, tom XIV, Imprimerie Nationale, Paris.
- 10 Longinescu, R. (1904), *Ideea prințului străin și alegerea principelui Carol de Hohenzollern, domnitor al României*, Tipografia „Dacia”, Iași.
- 11 *Memoriile Principelui Nicolae Suțu*, (1997), ediție îngrijită de Georgeta Pelea-Filiti, Editura Fundației Culturale Române, București.
- 12 *Memoriile regelui Carol I al României de un martor ocular 1866-1869 (1993)*, vol. I, ediție îngrijită de Stelian Neagoe, Editura Scripta, București.
- 13 Michelson, P.E. (1987) *Conflict and Crisis. Romanian Political Development 1866-1871*, Garland Publishing Inc., New York and London.
- 14 Răutu, C. (1940), I.C.Brătianu. Omul, timpurile, opera (1821-1881), Institutul Tipografic „Datina”, Turnu-Severin.
- 15 Xenopol. A.D. (1903), *Domnia lui Cuza Vodă*, vol. II, Tipografia Editoare Dacia P. Iliescu & D. Grossu, Iași.